*Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, XIX. évfolyam, 1. szám (2026), pp. 129–133.*
https://doi.org/10.32977/anyk.2026.011

Bárdosi Vilmos
**Ugrasszuk ki a nyulat a bokorból!**
**800 magyar szólás jelentés- és eredetmagyarázata**
Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2025, 138 lap
ISBN 978-963-409-464-7

LŐRINCZ JULIANNA[1]

A magyar szólások eleven, játékos és mégis tudományos világának egy szeletét tárja fel a szerző legújabb szólásszótára, amely Az *ékesszólás kiskönyvtára sorozat* 100. darabja. A címében is figyelemfelkeltő és játékos hangú szólásszótár szerzője Bárdosi Vilmos Széchenyi-díjas lexikográfus, az ELTE Romanisztika Intézetének professor emeritusa, a magyar és francia közmondások neves kutatója, több közmondásszótár és lexikon főszerkesztője, szerzője, a Tinta Könyvkiadó *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozatának társszerkesztője. A szólásszótár már a címével is jelzi, hogy itt nem egy hagyományos szótárról van szó, hanem tudományos ismeretterjesztő, ugyanakkor szakmailag is pontos munkáról. Különösen a diákoknak érdemes forgatni, mivel könnyed, sokszor humoros hangvétele segít az ismeretek feldolgozásában, szövegeik érdekesebbé tételében. Bárdosi Vilmos nemcsak magyaráz, adatokat közöl, hanem szórakoztat, ugyanakkor gondolkodásra is késztet. A közmondások mögött kirajzolódik a régi és mai kulturális világ, amelyet a szerző humorral és szakmai igényességgel mutat be. A kötet különösen azok számára értékes és érdekes, akik a magyar frazeológia, a szólások és közmondások iránt érdeklődnek, de a laikus olvasó is könnyen érthető és szórakoztató olvasmányt talál benne.

A szótár címe egyszerre utal a közmondás eredeti jelentésére – 'derítsük ki az igazságot' – és arra a módszerre is, ahogyan a szerző a szólásokhoz közelít: a korábbi szótáraktól eltérően új megvilágításba helyezi őket, a szakmai ismeretek mellett sok szempontra kiterjedő, más szólás- és közmondásszótárak értelmezéseivel is összehasonlítva (pl. O. Nagy Gábor 1979), érdekes irodalmi és kultúrtörténeti magyarázatokat nyújt a laikus olvasónak is. A szótár fülszövegében a következőket olvashatjuk: „A most közreadott gyűjtemény 800 … közkeletű, népies, bizalmas vagy éppen a mai nyelvhasználatra jellemző szlenges magyar szólást tartalmaz azok pontos jelentésmagyarázatával, stiláris minősítésével, valamint keletkezésük nyelv- és kultúrtörténeti hátterét megvilágító eredetmagyarázatával."

[1] DR. HABIL. LŐRINCZ JULIANNA
ny. egyetemi docens
Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger
Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom
jel2ster@gmail.com
https://orcid.gov/0000-0002-1748-7033

A magyarázatok gyakran anekdotikusak, humorosak, sokszor játékosak. Ez a hangvétel ritka a frazeológiai szakirodalomban, és éppen ezért üdítő. A szólások gyakran élő beszédhelyzetekben jelennek meg, ahol lehetnek bölcsek, ironikusak, humorosak. A szócikkek rövidek, olvasmányosak és érdekesek. Ha egy szócikket elolvastunk, kedvet kapunk a folytatásra is. A szótár így nemcsak kézikönyvként, hanem szórakoztató olvasmányként is élvezetes könyv.

**A szótár felépítése**

A szótár ábécérendben építkezik, így a szólások könnyen megtalálhatók benne. A szerző nem törekszik teljességre a szócikkanyagában, válogatott, reprezentatív szólásanyagot mutat be, amely jól szemlélteti a magyar szólásvilág sokszínűségét. Ha a címszónak vannak alakváltozatai, azok szögletes zárójelben szerepelnek. A több szóból álló szólás első főnévi tagja a címszó, nagybetűvel szedve. Pl. *a maga malmára hajtja a vizet*: MALOM. A szóláshasonlatok címszava a *mint* kötőszó utáni első főnév pl. *süket, mint az ágyú:* ÁGYÚ.

**A szócikk felépítése**

A **címszavak** kövér betűtípussal szedve ábécérendben követik egymást és szócikkbokrot alkotnak, magyarázatokat tartalmaznak. „Ha adott címszóhoz két vagy több olyan szólás is tartozik, amelynek eredetmagyarázata azonos szemléleti háttérből fakad, a szólásokat egy bekezdésben, sorszámozva egymás után tüntettük fel" (Bárdosi 2025: 6). Pl. **1.** ⟨vki⟩ **kiengedi a gőzt** (BIZALMAS): 'dühét, haragját levezeti'; **2.** ⟨vki⟩ **teljes gőzzel csinál** (BIZALMAS): 'teljes erőből, teljes sebességgel, nagy lendülettel, kedvvel csinál vmit'.

A **szókapcsolatok** a legsemlegesebb alakjukban szerepelnek. Pl. az ige mindig egyes szám 3. személyben áll. A szókapcsolaton belül kerek zárójelben vannak a kifejezésbe beilleszthető, de tetszés szerint el is hagyható elemek. Pl. ⟨vki⟩ **mással kapartatja ki a gesztenyét (a tűzből)**: 'ravaszul mással végezteti el a munkát v. annak nehezebb, veszélyesebb részét, de az eredményt ő élvezi'. A szócikken belüli változatok / jellel vannak elválasztva. Pl. ⟨vkinek⟩ **nagy/nehéz kő esik/gurul le a szívéről**: 'nagy gondtól, nyomasztó szorongástól megszabadulva megkönnyebbül'.

A szótár a szókapcsolatok minősítését (időbeli, csoportnyelvi és stiláris jegyek) közvetlenül a szókapcsolat után és az értelmezés előtt adja meg. Pl. ⟨vkinek⟩ **leesik a húszfilléres** (BIZALMAS), (TRÉFÁS): 'hirtelen megért, felfog vmit'. Ha a szókapcsolatnak több jelentése is van, a minősítés közvetlenül az egyes jelentések elé kerül. Pl. ⟨vki⟩ **leteszi a lantot**: a) (VÁLASZTÉKOS) 'abbahagyja a versírást'; b) (BIZALMAS) 'vmely tevékenységet nem folytat tovább'. A kifejezés és a minősítés után a szólás minél pontosabb, a használatára vonatkozó jelentésmagyarázat következik. Pl. ⟨vki⟩ **megüti a bokáját**: {kisebb szabálytalanság v. törvényszegés miatt} 'baja, kellemetlensége támad' {pl. valamely hatósággal}.

A szótár felépítésének bemutatása után a *Rövidítés és jelek jegyzéke* következik, amelyet a forrásmunkák felsorolása követ. A szakirodalmi tételek között a szerző szótárai mellett értelmező szótárak és más szerzők közmondás- és szólásszótárai,

valamint a *Biblia a Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva* (1997) szerepel. Ezt követi maga a szótári anyag, amely 800 címszót tartalmaz. A szótár célja kettős: 1. feltárni a közmondások jelentését, eredetét, használatát, és 2. ráébreszteni az olvasót arra, hogy a közmondások élő, változó, játékos elemei a nyelvnek. Bárdosi Vilmos nem a klasszikus lexikográfiai módon közelít a szólásmagyarázatokhoz, ezek gyakran anekdotikusak, könnyedek, olykor ironikusak. A szerző maga is szinte személyesen jelen van a szócikkekben, mintha az olvasónak közvetlenül mesélne a szólásokról. Ez a hangvétel különösen alkalmassá teszi a könyvet arra, hogy a szólásokat élő beszédhelyzetekben mutassa be. A magyarázatok világosak, a példák természetesek, a kulturális háttér pedig mindig éppen annyi, amennyi a megértéshez kell. A szótárra más szólás- és közmondásszótártól eltérően pragmatikai érzékenység jellemző, ami a korábbi közmondásszótárakban ritka (kivétel O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* 1979). Szemléltetésül nézzünk néhány példát a szótárból!

1. **BERNÁT:** ⟨vki⟩ **kapkod, mint Bernát a ménkű/mennykő után**: ’összevissza kapkod’. Sok olyan szólásunk van, amelyekben személynév szerepel. Ezek eredetét nehéz felkutatni. A kifejezés keletkezésekor még közismertek voltak, de mára elfelejtődtek. A szóláshasonlat a XVIII. század óta ismert. Eredetét Bárdosi szerint a következőképpen magyarázzák:

   Egy Bernát nevű külföldi szélhámos sok pénzt szedett össze azoktól, akikkel elhitette, hogy igazi villámcsapást, azaz „mennykőütést” tud előállítani. A kísérlet persze nem sikerült, és a csalót büntetésül deresre húzták, aki az anekdota szerint botozás közben kétségbeesetten kapkodott hol az ülepéhez, hol a botokhoz, azaz mint mondták a bámészkodó tömegben: *kapkod, mint Bernát a mennykőhöz* (Bárdosi 2025: 30).

2. **ÉHKOPP:** ⟨vki⟩ **nyeli az éhkoppot [éhkoppon marad]** (NÉPIES). ’éhes marad, éhezik, koplal’.
   A kifejezésben szereplő *éhkopp* előtagja a *éhes, éhség*, utótagja pedig a *felkopik az álla∗, kopog a szeme∗, az éhségtől* szólásokban is előforduló *kopik, koplal, kopik* szavakkal függ össze. Tájnyelvi adatok alapján nem zárható ki az a magyarázat, amely a *kopik* igének az ’éhezik, koplal, soványodik, fogy’ jelentéséhez kapcsolja e kifejezéseket (Bárdosi 2026: 68).

3. **FÖLDVÁR:** ⟨vki⟩ **elment Földvárra deszkát árulni [deszkát árul Földváron]** (NÉPIES): ’meghalt, eltemették’.
   A halál kifejezésére minden nyelvben számos szépítő kifejezés létezik (*otthagyta a fogát∗, fűbe∗ harapott, letette a kanalat∗, beadta a kulcsot∗* stb.). A fenti szólás két azonos jelentésű kifejezés egybeolvadásából keletkezett. Az egyik a *deszkát árul*, amely szépítő megnevezése a halálnak, és arra utal, hogy a koporsó fából, deszkából van. […] A *Földvár* elem utótagként szerepel ugyan konkrét helységnevekben (vö. Balatonföldvár, Dunaföldvár, Tiszaföldvár), mégis egyértelműen a *földet* helyettesíti, tehát aki elment *Földvárra*, az a *földben*, a sírban van (Bárdosi 2026: 94).

4. **NYÚL:** ⟨vki⟩ **kiugrasztja a nyulat a bokorból**: ’furfangosan színvallásra, titkának v. rejtett szándékának elárulására késztet vkit’. „A szólás eredete a hajtóvadászatra megy vissza, amelyben hajtók vagy vadászkutyák terelik a bokrokban, erdőben megbúvó vadat a vadászok elé” (Bárdosi 2026: 219).

5. **TOJÁSTÁNC:** ⟨vki⟩ **tojástáncot jár:** a) ’nagyon óvatosan lépked’; b) ’kényes, veszélyes helyzetben a kockázatot kerülve cselekszik’.
   A kifejezés eredete egy régi, Németalföldön és Olaszországban is ismert táncfajtában keresendő, amelyet a földre egyenletes távolságban lerakott tojások között kellett járniuk a táncosoknak anélkül, hogy egy tojás si összetörne. Magyarországon a tojástáncot olasz vándorkomédiások tették ismertté (Bárdosi 2026: 287–88).

Bárdosi leírja a szólás magyarországi változatát is Zolnay Vilmos írása nyomán (Zolnay 1931: 88–89): a betegséget úgy vélték babonából eltávolítani a súlyos betegből, hogy kivettek egy lószőrt a fekhelyéből, és beletették egy kifúrt tojáshéjba, majd eldobták, hogy ha valaki megtalálja, vigye tovább a betegséget. Ezt hamar megismerték az emberek, és később már nem kellett felvenni és elvinni a tojást, elég volt, ha valaki rátaposott. Így elég volt az is, ha elkerülik. De ha sok tojás volt, akkor úgy kellett közlekedni, hogy nehogy eltaposssák, meg se érintsék. A tojásokat kerülgető emberre mondták, hogy tojástáncot jár.

6. **UBORKAFA: 1.** ⟨vki⟩ **felkapaszkodik, felmászik az uborkafára** (gúnyos): ’alacsony sorból, beosztásból különösebb érdem v. képesség nélkül magas rangra, jó anyagi helyzetbe jut, s ott rátarti módon viselkedik; **2.** ⟨vki⟩ **leesett /lepottyant az uborkafáról** (gúnyos): ’hirtelen elszegényedik, v. váratlanul kiteszik előkelő, jól fizető állásából’. „A kifejezések gúnyos, tréfás értelmét az *uborkafa* szóösszetétel abszurd volta adja meg. A földön futó, egyáltalán nem faszerű uborkainda az érdemtelenül szerzett előny, a bizonytalan jelleg, az alacsony világérték jelképe” (Bárdosi 2026: 297).

## Összegzés és ajánlás

Bárdosi Vilmos *Ugrasszuk ki a nyulat a bokorból!* című szólásszótára egyszerre tudományos és könnyed, játékos stílusú. A szerző a szólások világát nem csupán leírja, hanem újra is éleszti: megmutatja, hogyan élnek tovább a régen keletkezett szólások a mai mindennapi beszédben, hogyan alakulnak, torzulnak, válnak humorossá, és miként tükrözik a sajátos magyar gondolkodást. A szótár felépítése, pragmatikai jellemzői, személyes hangvétele révén a szólások nem egyszerűen lexikális adatként, hanem eleven nyelvi jelenségként tárulnak az olvasók elé.

A Bárdosi-szótár különösen alkalmas pedagógiai felhasználásra, mert a szólások közvetlen nyelvi összetevőin túlmutatva bemutatja a szólások kulturális hátterét, kommunikációs-pragmatikai helyzeteket teremt, és humoros megjegyzéseket tartalmaz, amelyek segítik a tanulókat abban, hogy a szólásokat, mint élő nyelvi elemeket

lássák, esetleg ráismerjenek az általuk is használt szólásokkal való összefüggésekre, s ezek mintájára, hasonló vagy különböző jelentésekkel, ők maguk is alkothassanak újakat. A szólások a kreatív gondolkodást is fejlesztik, ugyanis a tanórán beszélgetéseket indíthatnak el.

A szólások szótára a kisiskolások anyanyelvi készségének fejlesztésében is jól használható, az ismeretszerzésen túl a nyelvi játékosság, a humor adja a szólások könnyű megjegyezhetőségét és kreatív felhasználhatóságukat. A szótár olvasmányos, rövid, de érdekes nyelvi formái olyan kulturális ismereteket adnak, amelyek egyszerre fejlesztik a tanulók anyanyelvi és szociális kompetenciáit is. A szólások értelmezése, a pedagógus útmutatásával csoportmunka keretében is elvégezhető. Az egyes szólások összehasonlítása, vagy, ha a csoport tagjainak képességei ezt lehetővé teszik, kreatív újraalkotása kiválóan alkalmas a képszerűség felismerésére, az átvitt jelentések megértésére, a kommunikációs készség, a kritikai gondolkodás fejlesztésére. A szólások által a tanulók nemcsak a nyelv újabb rétegeit fedezik fel, hanem azt is megtapasztalják, hogyan működik a jelentésalkotás a mindennapi kommunikációban.

A szótárt mindazoknak ajánlom, akik a magyar nyelv mélyebb rétegeit, sokszínűségét szeretnék megismerni, akik szeretik a humoros és játékos hangnemet, és akik szívesen olvassák a régebbi korok magyar nyelvi elemeinek jelentéseit, kíváncsiak keletkezésük történetére is. Aki a szerzőnek e szótárnál jóval több szólást tartalmazó adatbázisát is szeretné használni, a most ismertetett kötet mellé az interneten megtalálható részletesebb Bárdosi-szótárat (Bárdosi 2012) is használhatja – a kettő együtt teljesebb képet ad a magyar szólásokról és szóláshasonlatokról, erről a gazdag, sokszínű nyelvi világról. Aki pedig a gyors kereshetőséget részesíti előnyben, az interneten megtalálja az O. Nagy Gábor munkájára épült *Magyar szólások & közmondások* (szolasmondas.hu) online szótárat, amely 18 000 szólást tartalmaz, és különösen kedvelt lehet a tanórai csoportmunkában a tematikus szólásgyűjtéshez.

## Irodalom

Bárdosi Vilmos 2012. *Magyar közmondások és szólások adatbázisa. 14000 szólás, közmondás, helyzetmondat magyarázata stilisztikai jelzéssel, a típus feltüntetésével, fogalomköri szómutatóval.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Bárdosi Vilmos 2025. *Ugrasszuk ki a nyulat a bokorból! 800 magyar szólás jelentése és eredetmagyarázata*. Az ékesszólás kiskönyvtára 100. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

*Magyar szólások & közmondások.* szolasmondas.hu (letöltés: 2026. 03. 18)

O. Nagy Gábor 1979. *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat Kiadó.

Zolnay Vilmos 1931. Tojástánc. *Magyar Nyelvőr* 60. 88–89.